

Александар Младеновић

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СРПСКОГА И
СЛАВЕНОСРПСКОГА ЈЕЗИКА У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ ХВИИ
И У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА ХИХ ВЕКА

Паралелно са рускословенским у другој половини ХВИИ и у првим деценијама ХИХ века на књижевнојезичком плану код Срба егзистирала су, као што је познато, још два типа литерарног језика: српски народни и славеносрпски.¹ Док је народни језик у штампаним текстовима поменутог времена представљао, заправо, наставак једне континуиране употребе тога језика у нашој писмености још од најстаријих времена, дотле је славеносрпски тип књижевног језика био продукт епохе о којој је реч у овом прилогу. Он се одликовао истовременим присуством особина и рускословенског и народног језика у једном истом тексту, у једном истом делу. Степен присуства једних или других поменутих особина није био устаљен већ је зависио од разних чинилаца: од тематике којој је одређено дело посвећено, од читалачке публике којој је то дело намењено, од писца и његовог односа према употреби народних и рускословенских језичких црта и сл. Славеносрпски језик настао је у другој половини ХВИИ века, с једне стране, из дуализма двају типова књижевног језика: народног (разумљивог великом кругу читалаца и слушалаца) и рускословенског (разумљивог ужем кругу образованих и школованих људи), и, с друге стране, из сазреле друштвене потребе, у време рационализма и просветитељ-

¹ В. код мене: *Типови књижевног језика код Срба у другој половини ХВИИ и почетком ХИХ века*. – Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави, Нови Сад (Филозофски факултет), 1973, 39–53. Иначе, о проблематици која се разматра у овом прилогу в. мој рад на руском језику: *Норма и книжны язык у сербов во второй половине ХВИИ – первых десятилетиях ХИХ вв.* – Проблемы нормы в славянских литературных языках. Доклады на IV заседании Международной комиссии по славянским литературным языкам, Москва (Академия наук СССР. Институт русского языка. Советский комитет славистов), 1976, 117–127.

ства, да писац своје дело намењује широком читалачком аудиторијуму.² Дакле, из тежње да оно што пишу учине што доступнијим публици – а знајући да је рускословенски њој неразумљив или мало разумљив а не могући га у потпуности напустити – низ писаца у поменутом времену код Срба писао је славеносрпским језиком, мешовитим типом књижевног језика, састављеног, углавном, од рускословенског и оног народног који је био у основици матерњег језика одговарајућег писца. Своју примену славеносрпски језик налазио је најчешће у делима световног карактера, у делима чија тематика по правилу није била духовног, црквеног типа. Сâмо мешање двају језика, српског народног (матерњег језика одговарајућег писца) и рускословенског језика, захватало је све језичке нивое: лексику, фонетику, морфологију, грађење речи и синтаксу. Није постојало никакво правило које би одређивало начин и степен истовремене употребе црта народног и рускословенског језика. Није било никакве граматике или сличног језичког приручника који би нормирао, а и кодификовао, славеносрпску језичку ситуацију, чега би се онда писци морали придржавати. Због тога што је био језик чија је реализација у пуној мери зависила од сваког писца понаособ и низа елемената, већ поменутих, везаних за само дело које аутор ствара, славеносрпски језик је био такав феномен који није имао своја одређена правила. У средини где се тај језик употребљавао норме његове нису могле бити формиране за један релативно кратак период његовог „мирног” постојања када му народни језик још није био свесно супротстављен с циљем да га потпуно истисне из употребе.³ Изразит непун век присуства тога типа књижевног језика код Срба мало је време за стабилизацију једног литерарног језика пошто је он своју једину реализацију налазио у *н а п и с а н и м* или *ш т а м п а н и м* текстовима. Свој говорни вид славеносрпски језик није успео у пуној мери да формира јер његова, евентуална, говорна употре-

² Уп. П. А. Дмитриев, *Русско-славјанский и славјано-сербский языки и проблемы создания литературного языка на народной основе*. – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1974, књ. XVII/1, 63–70; П. А. Дмитриев и Г. И. Сафронов, *Из истории русско-югославјанских литературных связей*. – Ленинград (Издательство Ленинградского университета), 1975, 30–39.

³ Време таквог „мирног” егзистирања славеносрпског језика углавном не прелази опсег од седамдесетак година: од половине XVIII до друге деценије XIX века, односно до појаве Вука Караџића. Иако је Д. Обрадовић у другој половини XVIII столећа тражио да се пише народним језиком и сам се трудио, колико је могао, да тако пише, поменути временски распон је ипак период „мирног” постојања славеносрпског језика јер друштвени услови тада још нису били сазрели за преовлађивање народног језика у литератури.

ба била је врло ограничена: понеку реч или понеку фразу са понеком фонетском или морфолошком карактеристиком рускословенског језика могли су употребити представници српске грађанске класе у Војводини.⁴ Оваква периферна употреба поменутог језика у говору представљала је, код низа појединаца, пре тенденцију ка одређеном помодарству, неголи тежњу да се славеносрпским језиком у пуној мери овлада и да се њиме говори. Јер постоји савремени податак, из 1816. године, да се мешовитим језиком, славеносрпским, не говори нигде, већ да се он налази само у текстовима које су написали славеносрпски писци.⁵ Због свега тога славеносрпски је био језик чију граматику није било могуће написати, а што је значило одсуство његове кодификоване норме.⁶ Овај тип књижевног језика, као што је добро познато, представљао је основну препреку Вуку Караџићу. Против његовог присуства у литератури Вук се поставио када је у другој деценији XIX века почео своју књижевнोजезичку реформу.⁷

Иако није био нормиран од стране оних који су се служили њиме, славеносрпски језик, како данашња проучавања показују, одликује у низу особина одређена организованост, односно тенденција ка извесној доследности, уопштености, ка стварању јединствених особина било да су једне засноване на народном а друге на рускословенском језику. Навешћемо неке црте које се у славеносрпским текстовима срећу најчешће у свом рускословенском (односно руском) језичком лику.

⁴ Теодор Јанковић Миријевски још 1782. године назива славеносрпски језик грађанским језиком (уп. П. Ивић, *Српски народ и његов језик*. – Београд (Српска књижевна задруга, коло 49, књ. 249), 1971, 170).

⁵ То каже Д. Исајловић у предговору своје *Историје трговине* (Будим, 1816, 11) – уп. о томе код мене: *Погледи Димитрија Исајловића на српски књижевни језик 1816. године*. – Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1974, књ. XVII/1, 133–134, 138.

⁶ Уп. П. Ивић, н. д., 171; уп. и Н. И. Толстој, *Архаизам и новаторство у језичкој реформи Вука Караџића*. – *Анали Филолошког факултета, Београд, 1965, књ. 5, 228.*

⁷ Вук није био против употребе рускословенског језика као црквеног језика у нашој средини. Данас смо често непрецизни у формулацијама овакве врсте те истичемо да је Вук водио борбу „против црквенословенског језика”, што је нетачно. Он се борио против славеносрпског језика у литератури, наравно световног типа, а овај језик је у себи имао и рускословенских црта које су истовремено, и у Вуково време, одликовале наш тадашњи црквени језик који је био рускословенског карактера. Дакле, Вук се могао борити једино против рускословенских језичких елемената употребљених ван црквених, религиозних текстова, а никако се није фронтално супротстављао рускословенском језику.

1) Инструментал једнине именица женског рода на сугласник, односно на групу *-ст*, има углавном наставак *-ију*: *милостију, радостију, глупостију* и сл. Иако ова црта у другој половини XVIII и почетком XIX века већ одавно није постојала у низу штокавских говора српскохрватског језика (где налазимо *милошћу, радошћу, глупошћу* и сл.), у делима писаним славеносрпским језиком поменути облик инструментала једнине има готово редовно нејотовани завршетак.⁸ У присуству форми типа *милостију* у славеносрпском језику може се огледати не само рускословенски утицај него и ослонац на српкословенски језик који се такође одликовао поменути облицима, мада је оно прво, за другу половину XVIII и почетак XIX века, свакако било одлучније. Одсуство јотовања у облицима као што је *милостију* и сл., и фиксирање инструментала једнине с наставком *-ију* код апстрактних именица овог типа (на *-ст*)⁹ – то је била једна од карактеристика славеносрпског језика, која је показивала тенденцију ка генерализацији, што условљава, наравно, и извесну нормативност у овом правцу.¹⁰

2) Придевски суфикс *-ьски* и именички наставак *-ьство* – који се у нашем народном језику своде фонетски на *-(с)ки* (*школски, јуначки* и сл.) и *-ство / -штво* (*богатство, јунаштво* и сл.) – код придева и именица типа *јуначки* и *јунаштво* у славеносрпском језику завршава се најчешће на *-ески, -ество* (*мужески, човечески, јуначество, дружество* и сл.), што је, очигледно, под рускословенским (одн. руским) утицајем. Доста широка заступљеност оваквих форми у славеносрпским текстовима показује такође тежњу ка избегавању дублета типа *мушки / мужески, јунаштво / јуначество*¹¹ и ка свођењу њиховом на форме са *-ески* и *-ество*. Да је то тачно, потврђује нам и податак да је облик *човечески* (дакле не *человечески*) у форми генитива једнине *рода човеческогъ*, поред других, употре-

⁸ Насупрот другим именицама ове врсте где је ново јотовање било често присутно: *сољу, намећу, крвљу* и сл.

⁹ Несумњиво да је у славеносрпском језику одсуство јотованих форми *милошћу* и сл. било потпомогнуто утицајем основе *милост* присутне у осталим падежима једнине и множине ове именице, при чему би евентуална измена у завршетак са *-ић-* значила неколико удаљавања од поменуте основе, односно извесну њену деформацију.

¹⁰ В. о овоме код мене: *Над Даничићевим „Ратом за српски језик и правопис”*. – Јужнословенски филолог, Београд, 1974–1975, књ. XXXI, 13.

¹¹ Или чак можда и триплета кад се има у виду српкословенски фонетизам речи овог типа: *мужаски, јуначество* и сл. Уп. у језику Ј. Рајића *множество* поред *множаство* (в. код мене: *О народном језику Јована Рајића*. – Нови Сад (Матица српска), 1964, 55).

био и Д. Исајловић у свом овде већ помињаном делу *Историја трговине* (Будим, 1816, 2) и то у предговору ове своје књиге, који је писан у највећој мери народним језиком! Детаљнија анализа овог примера (*човеческогъ*) показује да је суфикс *-ески* тако снажно присутан у придевима овог типа – који, иначе, могу бити и фонетски (*чове-*) и морфолошки (*-ог*) реализовани у духу српског језика – да то постаје генерална карактеристика тих речи. А са суфиксом *-ески* овај придев је усвојен или формиран на нивоу славеносрпског језика који у присуству суфикса *-ески*, *-ество* показује тежњу ка њиховој уопштености, што, наравно, укључује и њихову улогу у књижевном језику: да треба да служе као узор, као образац како се имају градити одговарајући придеви и именице. А ово, наравно, није далеко од одређене нормативности.

3. Префикс *со-*, са оваквим својим руским фонетизмом, присутан је готово као искључив у славеносрпском језику: *сотворити*, *собрати*, *совѣтовати*, *соединити*, *совршен* и сл. У делима писаним народним језиком у другој половини XVIII века срећемо се са заменом префикса *со-* формом *са-*, што је у духу српског језика. Међутим, присуство префикса *со-* у примерима као што су: *совѣтовао*, *собрао*, *сотворио* и сл., у текстовима на народном језику¹², у случајевима који су, као што видимо, завршетком *-о < -л* језички делимично србизирани, указује на несумњиву чињеницу да је префикс *со-* чинио једну од одлика славеносрпског језика, да је у њему био снажно присутан, те да се због тога лако могао ширити и у текстове писане народним језиком. А у овим текстовима префикс *со-* је био, наравно, језички туђ елеменат. И ово показује да је употреба префикса *со-* у славеносрпском језику била стабилизована, да је тежила ка искључивости, те да је, самим тим, фигурирала као врста одређене језичке нормативности.¹³

Насупрот изнесеним цртама, неке особине славеносрпског језика употребљавају се, у текстовима писаним поменутиим језиком, у духу нашег народног језика тако да учесталост њиховог јављања упућује на закључак да су *те црте* чиниле основну одлику овог типа књижевног језика. На пример:

¹² Уп. те примере у језику Ј. Рајића (А. Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*, 53).

¹³ Поменимо овде да нпр. Д. Обрадовић у својим делима врло често употребљава префикс *со-*, као и суфикс *-ески*, *-ество* (Х. Куна, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*. – Сарајево (Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Дјела књ. XXXVI. Одјељење друштвених наука, књ. 21), 1970, 53, 54, 264).

- 1) Рефлекс *e* место некадашњег назала предњег реда (нарочито у корену речи: *ред, месо* и сл.).
- 2) Рефлекс *-o(-)* место старог *-л(-)*: *хотво, имао* и сл.
- 3) Генитив једнине именица женског рода с наставком *-е* (тип *жене* и сл.).
- 4) Датив и локатив једнине именица женског рода с наставком *-и* (тип *жени* и сл.).
- 5) Инструментал једнине именица женског рода с наставком *-ом* (тип *женом* и сл.).
- 6) Локатив једнине именица мушког и средњег рода с наставком *-у* (тип *о граду, на селу* и сл.).
- 7) Номинатив и акузатив множине именица женског рода с наставком *-е* (тип *жене* и сл.) и др.

*

Изнесени подаци о славеносрпском језику, о неким његовим особинама које се јављају претежно у духу рускословенског (руског), односно у духу српскохрватског језика, показују да се са њима мора рачунати као са доста стабилизаним цртама. Та њихова устаљеност у употреби у славеносрпским текстовима упућује на закључак да је и у славеносрпском језику, који није имао своје написане граматике ни кодификоване норме од стране оних који су се њим служили, постојала, бар једним делом, одређена језичка организованост која се манифестовала у тенденцији ка уопштавању појединих особина, ка стварању јединствених црта. Ово значи да нема пуног оправдања оцена, која популарно егзистира у нашој науци, да је славеносрпски језик био без икаквих правила и да су га таквог употребљавали писци који су се њим служили.¹⁴ И у овом језику, међутим, егзистирала су извесна правила и одређене норме, а оне се

¹⁴ Позната је изрека била у Вуково време да су ти писци писали „по правилу бабы Смиляны”, што ће рећи без икаквих граматичких норми, како је сам Вук имао прилике да каже једном за језик Д. Обрадовића (уп. Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. – Београд – Земун, 1924, 199). Ту исту изреку, са истим значењем, помиње и А. Гавриловић из *Јестествословија* (1810) Павла Кенгелца (уп. *Историја српске и хрватске књижевности. За школску и личну наставу*. – Београд, 1927, 252). Уп. и Ј. С. Поповића, који овој Кенгелчевој изреци даје друго значење: он сматра да је Кенгелац „подъ бабомъ Смилянномъ разумевао оне, кои употребљаваю србско наречіе у књигама своима”, тј. који пишу народним језиком (уп. И. С. Поповић, *Карактеристика србски писателя. Павелъ Кенгелцаѣ*. – Огледало србско за ѝзикъ, повѣстницу, и смѣсу књижевну.

виде у изразито већој заступљености у употреби одговарајућих црта.¹⁵ У конфронтацији са народним језиком, у бирању између славеносрпског и народног – што је вршено у првој половини XIX века када је народни језик имао на својој страни многа преимућства – славеносрпски језик није могао добити овај дуел јер су томе допринели како сама природа тога језика који није био развио свој говорни већ само свој писани вид¹⁶, тако и други моменти, пре свега друштвеног карактера, који су у поменутом времену помагали усвајању народног језика.

Александар Младенович

К ВОПРОСУ ОБ ИЗУЧЕНИИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ СЕРБСКИМ И
СЛАВЯНОСЕРБСКИМ ЯЗЫКОМ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII И В ПЕРВЫЕ
ДЕСЯТИЛЕТИЯ XIX ВЕКА

Резюме

В этой работе рассматривается отношение между народным сербским и славяносербским языком, двумя типами литературного языка, которые утратили сербы параллельно с русско-славянским, во второй половине XVIII и в первые десятилетия XIX века. Автор подчеркивает, что нельзя считать оправданным мнение о том, что славяносербский язык употреблялся без каких бы то ни было правил. Изучение языка славяносербских писателей показало, что определенные особенности проявляются в значительной мере последовательно: или в духе русско-славянского (т. е. русского), или в духе народного, сербского языка. Это свидетельствует об определенной языковой организации, о последовательном и генерализованном употреблении определенных языковых особенностей, что ведет к тенденции нормированности в славяносербском языке.

Издавач и уредник Др Ђован Ђацић-Светић, У Новом Саду, година 1, 1864, св. 4, 120).

¹⁵ Један од критеријума нормативности јесте „распрострањеност језичких факата” (уп. Е. Ф. Петрицева, *К вопросу о критериях нормативности*. – Вопросы культуры речи, Москва (Академия наук СССР. Институт русского языка), 1967, VIII, 35).

¹⁶ Уп. П. Ивић, н. д., 171–173.